

לציונות, לקפיטליזם, לאחוות עמים

פרופ' עזרה זהר, מדען והוגה דעות, נשא את מורשת השומר הצעיר והכנעניות גם כשהיה מראשי גוש אמונים וכשניהל מאבק ממושך, דון-קישוטי למראית עין, נגד המבנה הסוציאליסטי של המשק הישראלי. מחווה לחלוץ

רופא בכיר ומנהל מחלקה, חוקר אקלים ופיזיולוגיה ואיש צבא – ועם זאת פעיל פוליטי והוגה דעות בעל השקפות מקוריות בענייני ציבור, בענייני כלכלה, משטר ומדינאות בפרט: כזה היה פרופ' עזרה זהר. אך אפילו יותר מצירוף זה של עיסוקים ותחומי עניין, המעיד כי לפנינו איש אשכולות, מיוחד ומרענן הוא צירוף בתי-היוצר הרעיוניים שהתגלם באישיותו. נושא דגל הכלכלה החופשית בישראל הסוציאליסטית, שהתנגד אף למס ההכנסה, אך הוסיף להיות חניך נאמן של השומר הצעיר; חבר מזכירות גוש אמונים ואיש ההתיישבות ביש"ע, שבכל זאת המשיך להחזיק באחדים מעקרונותיה של התנועה הכנענית שהלהיבוהו בצעירותו. ואולי מעל לכול, ודווקא על יסוד ההשפעות הקוטביות שספג: שמרן לאומי-ליברלי מזן נדיר למדי כיום ונדיר שבעתיים בימיו.

עזרה זהר נולד ב-1921 בווינה¹ לצבי ולאסתר רונייה זהר. האב הוא שעבר את שם המשפחה זוננשיין לזהר. צבי ואסתר הכירו עוד בימי לימודיהם בגימנסיה ברוהטין שבגליציה, ובזמן מלחמת העולם הראשונה עקרו לווינה. צבי שירת בצבא האוסטרו-הונגרי (כנראה בתותחנים) והגיע לדרגת סגן. בווינה כתב דוקטורט בכיולוגיה, על דרכי התקשורת של הדבורים.² מווינה עברו ללודו³. האב לימד שם בבית ספר עברי והדריך בתנועת השומר הצעיר, והבן מעיד על עצמו כי למד "לפטפט מעט פולנית".³ עזרה היה בנם היחיד.

יוסי ברנע הוא חוקר, מבקר ופובליציסט. מוסמך האוניברסיטה הפתוחה בלימודי דמוקרטיה בין-תחומיים. בצעירותו היה חבר תנועת עצמאות בראשות עזרה זהר.

כשהיה עזרה כבן שש עלתה המשפחה ארצה והתיישבה בתל-אביב. הילד נשלח ללימודים בבן-שמן. הוא לא אהב את המקום, וזיכרונותיו משם מסתכמים ברצונו לחזור הביתה. הוא אכן חזר, ולמד בבית החינוך לילדי העובדים ובבית הספר תל נורדאו; בין חבריו שם היו הסופרים-לימים משה שמיר ובנימין גלאי. עזרה זהר עתיד היה להיפגש עמם בתנועת השומר הצעיר, ועם שמיר גם בתנועה למען ארץ ישראל השלמה.⁴

אלא שמשלול חייו של זהר לא הובילו היישר אל ההמשך המתבקש הזה, פעילות בתנועת הנוער בתל-אביב. שכן בעודו ילד, לאחר כמה שנות נדודים בין דירות בתל-אביב, חזרה המשפחה לווינה ושם נפרדו ההורים. צבי יצא לפולין ושימש שם ראש מחלקת החינוך של רשת החינוך העברי בפולין "תרבות". עזרה גר תקופה קצרה עם אמו, ובשנת 1934 חזר לארץ עם אביו – הפעם לקיבוץ משמר-העמק של השומר הצעיר. האב החל שם בקריירה חינוכית עשירה בשומר הצעיר ובקק"ל, שימש בין היתר במשך 25 שנה עורך הספרייה החינוכית של הוצאת 'ספרית פועלים', והיה ממייסדי 'המרכז לתרבות מתקדמת', לימים צוותא.

הילד עזרה צורף בקיבוץ לקבוצה של ילדים עולים מגרמניה דוברי עברית. את שבע שנותיו במשמר-העמק מתאר זהר בספרו האוטוביוגרפי כתקופת מפנה חיובי בחייו. הוא מספר למשל כיצד בלילות שבת "התאספו כולם בחדר האוכל והיו שרים ואחר כך רוקדים... מה שאנו קוראים היום שירי מולדת... וכאשר הם שרו 'נומה עמק'... ומבעד לחלון נראו הר תבור והרי נצרת – היה זה משכנע מאוד שאכן עמק יזרעאל הוא מולדת".⁵ זהר חש שהחינוך שם הטמיע בו זהות של בן הארץ הגדל בה ולא עולה חדש. "ההזדהות עם חברת הילדים, שחוקי ההתנהגות והחיים בה היו שונים תכלית השינוי ממה שידעתי בווינה או אפילו בתל-אביב, הייתה מהירה ומלאה", הוא כותב. "התיישבות, חקלאות, נטיעת יער, חיים בתוך קבוצה שאף היא הייתה חלק מחברת הילדים".⁶

לימים זיהה זהר בתקופה זו את זרעי הזדהותו עם ההתיישבות של גוש אמונים. "קמנו מוקדם, כולנו לבושים במדי השומר הצעיר, עם העניבות... הייתי אז מפקד הקן והובלתי מצעד אל הכביש הראשי שעבר ליד הקיבוץ, נעמדנו בשורות ארוכות משני עברי הכביש ובראש דגל הקן... מה השמחה? קיבוץ דליה עלה באותו בוקר להתיישב בהרי אפרים, לא רחוק ממשמר-העמק, ב'אזור של התיישבות ערבית צפופה'. יש לי תמונה שלנו מהבוקר הזה, ובימי גוש אמונים הראשונים שלחתי אותה ל[יעקב] חזן יחד עם מכתב גלוי שראה אור ב'מעריב' ובו כתבתי שאני מרגיש היום בגוש אמונים כמו בבוקר ההוא ואיני רואה כל הבדל".⁷

בעיצומן של שנותיו במשמר-העמק, השתוללו פרעות תרצ"ו-תרצ"ט (1936–1939). כאקטיביסטים נוספים בני דורו הוא מבקר את מדיניות ההבלגה של היישוב העברי, ושל קיבוץ זה בפרט. לדבריו היא הביאה לידי כך "שבלילות רבים, שני פרחחים

ערבים היו נשכבים מאה או מאתיים מטר מן היישוב ויורים עליו וכל חברי המשק היו מיד קמים ורצים לעמדות המפוזרות סביב, ליד הגדר. במשמר-העמק היו גם מציתים את היער וחברי הקיבוץ היו אצים במכונית ובה שקים לחים לחורשה ומכבים את השרפה". ואולי צורב מכול: "למורת רוחנו הרבה לא הרשו לנו להשתתף בשום צורה בהגנה";⁸ זהר היה אז נער בן 15–16.

לחוויה מעצבת זו נוסף רושם עז מקריאת ספר של ז'בוטינסקי, איש המחנה הפוליטי הקוטבי. "מאז לא יכולתי לסבול את הפטפוטים על אהות עמים, הבלגה וכיוצא באלה. באינסטינקט הבריאה הבינותי מה קורה, והשקפת עולמי בתחום זה ובכל תחום אחר הייתה מאז חד-משמעית: לא לדבר סביב, לא לבלבל את המוח, אלא לגשת לבעיה ולטפל במרכזה... בניגוד קוטבי בין החברה קלת הדעת של וינה, שעסקה בשטויות ובהיבטים בלתי חשובים בחיים, התגבשה כאן השקפה רצינית, המכירה בקשר בין האדם לבין החברה ובעיקר סבורה שלאדם יש חובה כלפי החברה. השקפה על פיה יש משמעות לחיים רק אם מתקיימים בחסות אידיאל ולא קריירה. השקפה זו ליוותה אותי כל ימי חיי, ועל חשבונה יש לזקוף במידה רבה מאוד את העובדה שלא רצייתי אף פעם לעסוק בפרקטיקה רפואית" אלא במחקר רפואי אמפירי.⁹

זהר אכן פנה ללמוד רפואה. לימודי רפואה לא התקיימו אז בארץ. כהכנה פנה לשנת לימודי ביולוגיה ברחובות. במקביל היה פעיל בקורסים של ההגנה ובהמשך התגייס לפלמ"ח. גם פעילות זו נראתה בעיניו, במבט לאחור, כאחד משיאי חייו.¹⁰ הוא עבר קורס צלפות וקורס מ"כים ארוך, שנמשך קרוב לשנה, ובתחילת 1943 נשלח לירושלים כגייס של הפלמ"ח.

כאן הסתבך בניסיון הקמת 'עם לוחם' – יוזמה של פורשי אצ"ל, בראשות אליהו לנקין ואליהו מצדי, לפעילות משותפת של אנשי הגנה ואצ"ל לפעילות נגד השלטון הבריטי, בניגוד למדיניות היישוב.¹¹ הוא וחבריו במחלקה בפלמ"ח נרתמו ליוזמה, אך נרתעו כאשר נלקח נשק ממחסן הפלוגה לצורך הפעילות ומסרו על כך למפקד הפלוגה. המחלקה פורקה, וחמישה מהמעורבים, ביניהם זהר, הועמדו למשפט פנימי וקיבלו נזיפה. זהר התמרמר על כך שבמקום להעריך את המעשה הענישו אותו ואת חבריו, ולבסוף עזב את שורות הפלמ"ח. הוא השלים את לימודיו בארץ ובדצמבר 1945 יצא ללמוד רפואה בשווייץ.

ב-1948 נקרא שוב לדרגל. מפקדו לשעבר בפלמ"ח זימן אותו להעביר קורס מ"כים לניצולים במחנות העקורים, והוא מונה למפקד מחנה האימונים בנמי שבאיטליה. בהפוגה הראשונה במלחמת השחרור חזר ארצה והתגייס לחיל הרפואה; אימו סירבה להרשות לבנה היחיד לשרת ביחידה קרבית.¹² הוא חזר להשלים את לימודיו בשווייץ, ושב ארצה. הקריירה הרפואית שלו התנהלה מאז במקביל באזרחות וכאיש חיל הרפואה, בהסדר אישי עם צה"ל. ידוע במיוחד מחקרו משנת 1959 שהוביל לביטול "משמעת המים" בצה"ל, הגבלת כמות השתייה המותרת בעת מאמץ גופני.

זהר עקב אחר מסע רגלי של חיילים ממטולה לאילת והראה שהימנעות משתייה אינה "מחשלת" אלא רק מסוכנת. תגלית חשובה נוספת שלו, באזרחות, היא מחלת הקדחת הים-תיכונית המשפחתית (FMF).¹³ הוא שימש רופא בבית החולים שיבא בתל-השומר, ובין השנים 1967 ו-1985 ניהל את המחלקה הפנימית שם. כן הקים את המרכז לפיזיולוגיה רפואית בבית החולים (כיום מכון הלר למחקר רפואי). במקביל לימד באוניברסיטת תל-אביב, ושם קיבל עוד בשנת 1966 דרגת פרופסור חבר. זהר חיבר ספרים פופולריים בענייני בריאות: 'האדם ומזונו' ו'בריאות ללא אמונות תפלות'. ב-1970 הוא הקים את האגודה הישראלית לאקולוגיה, ובמשך שלוש שנים עמד בראשה.

במלחמת יום כיפור התמנה סגן-אלוף ד"ר זהר למפקד בית החולים הצבאי ברפידיים. שירתו בו, על פי עדותו, כשישים רופאים, וטופלו בו לאורך המלחמה 4,000 פצועים. זה היה בית החולים הצבאי היחיד שצה"ל פרס בשטח אחרי מלחמת העצמאות.¹⁴ אולם דומה שהחוויה המעצבת שלו במלחמה הייתה דווקא בשעה שנסע לסידורים בתל-אביב – וראה שעולם כמנהגו נוהג, כמו אין מלחמה בעולם.¹⁵ משיחות עם קצינים גבוהים של יחידות שונות בבית החולים התחוור לו מחדל יום הכיפורים, ואז החליט "להשתחרר מן הצבא ולעשות לשיפור המצב".¹⁶

כנענים ואמונים

אכן, הפוליטיקה עניינה את עזרה זהר עוד מקטנותו. מגיל עשר ניהל בווינה "יומן פוליטי", קלסר שבתוכו כתב דברים שנראו לו חשובים והדביק תמונות מן העיתון.¹⁷ מקור ההשראה הפוליטי העיקרי שלו בקטנותו היה כאמור תנועת העבודה והשומר הצעיר בפרט, עם אותה נגיעה ז'בוטינסקאית שהזכרנו. על כך יש להוסיף עתה את יחסיו המתמשכים עם התנועה ה"כנענית".

בעת שירותו בפלמ"ח ניפגש זהר עם הסופר בנימין תמוז שקישרו עם אוריאל שלח, הוא המשורר יונתן רטוש. הללו, ויתר אנשי "העברים הצעירים" שכוננו, תחילה לגנאי ואחר לרצונם, "כנענים", גרסו כי היישוב בארץ אינו המשך של היהדות או חלק ממנה, ואין לו קשר לאומי עם יהודי הגולה, אלא הוא אומה חדשה, כמו באמריקה ובאוסטרליה, המחדשת למעשה את קיום התרבות העברית העתיקה שהתקיימה בארץ ישראל המקראית וכללה דוברי עברית בני עמים שונים כגון ישראלים, מואבים ועמונים. זהר מסביר את רקע הזדהותו עם השקפה זו ש"נבע בראש וראשונה מהאופן בו הוצגה היהדות העולמית בפנינו במשמר-העמק: יהודי הגולה היו מאוסים, הם היו כנועים, מיושנים, ללא עתיד, לעומת ההתחדשות של העם בישראל". הוא מדגיש כי השקפה זו איבדה בעיניו את תוקפה אחרי השואה, ומספר שחיבורו לתנועה גרם לו "נוק עצום" בשל ההתנגדות החריפה של היישוב לגווניו לרעיונות אלה.

ובכל זאת, הוא המשיך להיפגש עם רטוש עד פטירת האחרון וליהנות מוויכוחים איתו, ומעיד כי הלה השפיע עליו מאוד לאורך שנים רבות.¹⁸ זהר היה שותף ל"מועדון למחשבה עברית" שהקים ב-1965 הסופר והמתרגם הכנעני אהרן אמיר, ופרסם בו מאמרים בשמות בדויים;¹⁹ והשתתף בשמות עט באסופת המאמרים של התנועה 'מניצחון למפולת' אחרי מלחמת ששת הימים. במאמרו שם כתב: "תושבי יהודה ושומרון מוכנים להיות אזרחי מדינת ישראל. להתגייס לצבאה (כפי שאמרו לשר הביטחון אנשי פת"ח שנמלטו אלינו מירדן) ולשאת בכל הזכויות והחובות שאזרחות נושאת עמה. אני נוטה להאמין שאם לא נמהר לצרף את יהודה ושומרון על תושביהם, למדינת ישראל – ניתקל בקרוב במבטי אכזבה ומרירות: על שאיננו רוצים בהם, על שאנו דוחים אותם מעל פנינו".²⁰ גם את המצע הכנעני המופיע בקובץ כתב בשם-עט. במרכזו התביעה: "קליטה הדרגתית של כל תושבי הארץ בתוך חברה עברית חד-לאומית פתוחה, הקובעת שוויון חובות וזכויות לכול, בלי הבדל מוצא, דת ועדה".²¹ בזיכרונותיו הוא אף מציין שערב מלחמת ששת הימים הוציא לאור עם איש התנועה הכנענית עדיה גור חורון עיתון שבכותרתו נכתב: "ננצח, בוודאי שננצח; העיקר, לא להחזיר!"²²

ועדיין, עד לאחר מלחמת יום הכיפורים לא עסק זהר בפוליטיקה ממש, שהרי היה איש צבא קבע. עתה, כאזרח מודאג, פנה לעשייה פוליטית, וזאת בכמה נתיבים מקבילים. האחד היה ההתיישבות ביש"ע. הוא מציין בזיכרונותיו בקצרה כי היה שותף בדיונים של תנועות המחאה שקמו לאחר מלחמת יום כיפור, אך לא היה שבע רצון מהן והצטרף ל"תנועה למען ארץ ישראל השלמה" שקמה לאחר מלחמת ששת הימים ובימים ההם עוד הייתה פעילה. "משם בא הקשר אל גוש אמונים שהחל אז. השתתפתי בעלייה הראשונה לסבסטיה. זה עשה עלי רושם גדול. המוני אדם, ברכב וברגל, מתחמקים מן הצבא שרצה לעצורם ומגיעים לנקודת המפגש בתחנת הרכבת סבסטיה... לפתע עמדה השיירה מלנסוע. אחרי איזה זמן רצתי קדימה לראות מה קרה. ואז התברר לי שלמרות שמסוק סובב על מנת לגלות את המכוניות, הם עצרו, כי חייבים להתפלל מנחה לפני שקיעת החמה. אמרתי בלבי: חבר'ה שבטוחים בעצמם עד כדי כך שבנסיבות האלה עוצרים לזמן די ממושך על מנת להתפלל – הם ינצחו".²³

הבחירות למזכירות גוש אמונים, הוא מספר, נערכו "כאשר היה קהל מקרי פחות או יותר של כ-200 איש. יצאתי בין הראשונים, לפני רבים מהמוכרים כמובילים בגוש".²⁴ בעצרת עם בירושלים, באוקטובר 1974, הציג את גוש אמונים כירשיה של רוח השומר הצעיר, שדחה את תוכנית חלוקת הארץ ב-1937 בסיסמה "התיישבות יהודית בארץ ישראל וסביבותיה".²⁵ הוא אמר כי "גוש אמונים והרוח המפעמת הוא הדבר החיובי ביותר שקרה בארץ מאז מלחמת יום הכיפורים. העם ששליטיו מנסים לשכנע אותו שעליו להיכנע לרצונם של זרים, יודע במעמקי נפשו שכל זה לא יביא אלא מלחמות נוספות... העם חש שאת השלום, לנו ולשכנינו, נביא רק אנו עצמנו,

במעשינו. בדרך הזו משמש גוש אמונים חלוץ²⁶. הדובר, נזכיר, הוא אדם חילוני לחלוטין, שכנעני ראה ביהדות עדה דתית גרידא.

הוא פעל בוועדת ההתיישבות של גוש אמונים, שהכינה תוכנית אב להתיישבות ביהודה ושומרון, ובזיכרונותיו הוא מציין שקידם את הנושא גם כיועץ מומחה-לאקלים לסוכנות היהודית, וכי עוד בסימפוזיון על עתיד המטרופולין של תל-אביב שהתקיים בשנת 1972 הציע כיו"ר האגודה הישראלית לאקולוגיה להגדיל את יישובי הלווין סביב תל-אביב מזרחה בשלוש קשתות המרוחקות זו מזו עשרה קילומטרים.

במקביל לפעילותו בתחום בוער זה פנה זהר ליצירת תנועה בעלת סדר יום רחב יותר, כלכלי-משטרי, ולחתירה אל הזירה הפוליטית עצמה. תחילה הקים עם יוסף דוריאלי²⁷ תנועה ושמה 'ישראל חדשה' אשר צידדה, כפי שנכתב בביטאונה, ב"משטר בו הממשלה מתכננת ומפקחת ומשאירה את היוזמה לביצוע בידי האזרחים. אנו נגד משטר שבו קיימת תלות אבסולוטית של האזרח בכל תחומי חייו בשלטון. אנחנו נגד מפעלים בבעלות ממשלתית"²⁸. בנייר פנימי של התנועה, "קווי יסוד למשטר החדש", נקודת המוצא פסימית: "מדינת ישראל, שנועדה להבטיח את העם מפני שואה חדשה, היא כיום המקום בעולם בו מאיימת על היהודים השמדה". מכאן שתפיסת המדיניות האזורית "תשאף לראות את ישראל כחלק ממבנה אזורי שאינו מונוליתי וגם לא ערבי בעיקרו. מבנה זה יהיה מושתת על שאיפות השלום של הרוב הלא-ערבי, הכולל פרסים, תורכים... שיביאו ליצירת מערך של מדינות ועמים ידידותיים, שיכלול גם את העמים הערביים שממזרח לתעלת סואץ. תפיסה זו שוללת את ההנחה שכאילו רק באמצעותה של מצרים ניתן להגיע לשלום, שוללת את זכותה של מצרים להתערב בענייני העמים שבאזור".

זהר פרש מ'ישראל חדשה' עם גרעין תומכים כאשר פעילי התנועה הכריעו בהצבעה שלא להצטרף למפלגת לע"ם, שקמה כאיחוד בין מפלגות קטנות שהיו חלק מהליכוד: המרכז העצמאי, הרשימה הממלכתית והתנועה למען ארץ ישראל השלמה. הוא הצטרף ללע"ם, אך פרש ממנה כבר לאחר כמה חודשים בשל חילוקי דעות ארגוניים (ולטענת ראשיה: כי לא הובטח לו מקום ברשימה לכנסת). ציפיותיו ממפלגתם של אהוד אולמרט, אליעזר שוסטק, יגאל הורוביץ וחבריהם היו מפליאות למדי: הוא קיווה שתרוץ ברשימה אחת עם מפלגות כמו שינוי ורצ לצורך שיטת הבחירות.²⁹ זהר מצא את ביתו המפלגתי החדש אצל אריק שרון שהקים אז את "שלומציון – תנועה להגשמת הציונות". הוא הסביר שהתנועה, וכמוה גם מפלגת ד"ש שקמה אז, הן מעין מחאה על כך שהליכוד נמנע מלערוך בחירות פנימיות ולאחד את כל זרמי האופוזיציה למפלגה אחת – שתנצח בוודאי בבחירות.³⁰ אך גם שם לא שבע נחת. בבחירות פנימיות בשלומציון הגיע למקום השני, אך שרון הכתיב רשימה משלו וזהר דורדר בה למקום העשירי. הוא פרש – וניגש להקים תנועה משלו.

הדרך לשגשוג

"החלטתי לפנות אליך", הכריז בכותרת של מודעה אישית בעיתוני סוף השבוע, "מפני שמוכרחים לשנות מן היסוד את המשטר שיצר המערך ואשר אימץ הליכוד. משטר של שליטה ממשלתית מוחלטת במשק. דיכוי כלכלי מתוחכם באמצעות תלות מוחלטת בממשלה ובמפלגות. משטר בו לא כדאי לייצר ולא כדאי לעבוד". והוא מונה שם את הרעות החולות: הברוקרטיה שבה הצלחתו הכלכלית של האזרח תלויה רק בפרוטקציות שהוא מצליח לקבל; עול המיסים מהכבדים בעולם "ההופך את מרביתנו למעלימי מס"; ופיריון העבודה "השואף לאפס. כשאפשר לקבל כסף עבור 'זכויות' ללא עבודה, אין כל סיבה להתאמץ". כל אלה, הוא ממשיך, מתאפשרים בגלל "מפעל ה'שנור' גדול בהיסטוריה", הלוא הוא המענק האמריקני ההופך את ישראל למדינת חסות שאיבדה את עצמאותה. הוא קורא לדגל את "מי שיודע שיש ביכולתנו להתקיים מיגיע כפינו ברמת חיים גבוהה אם יהיה כדאי לעבוד", ואת "מי שמבין ששלוש עם ערביי ארץ ישראל ייתכן רק אם ערבים ויהודים יוכלו לחיות יחד בכל חלקי הארץ".³¹

המצטרפים-המייסדים היו דני הרמן, חברו של זהר לפלמ"ח ולתנועה הכנוענית, הסופרת גלילה רון-פדר, שמואל שטרסבורג שהיה ליד ימינו של זהר, עמנואל שנקר, אפרים ברודץ', מוטי היינריך, שהלך עם זהר עוד מתקופת תנועת "ישראל חדשה", ואחרים. שם התנועה נקרא 'עצמאות'. התנועה כשלה בבחירות 1981 ו-1984, ולא עברה את אחוז החסימה שעמד אז על אחוז אחד בלבד. ואולם היא שימשה לזהר עוגן לפעולות ציבורית ענפה בתחום הכלכלי-חברתי, בניסיון להטות את ספינת המשק הישראלי מן הנתיב הסוציאליסטי.

כבר בדצמבר 1974 הופיע ספרו של זהר 'בצבת המשטר'.³² הוא ניסה לברר בו "האם באמת אין מנוס משיעורי המס הגבוהים, ממחסור בדיוור, מכוניות, טלפונים ורכבות? האם באמת כל הכספים דרושים לביטחון? האם משטר הפרוטקציוניזם, ההעדפות והמענקים הוא הכרחי? האם באמת אין לנו אפשרות לבצע התיישבות עירונית וכפרית של ממש, להביא עולים במספר גדול ולמנוע את בנינו מלרדת? האם באמת לא נוכל לאפשר רמת חיים הנהוגה בארצות בעלות התפתחות טכנולוגית ורמת השכלה כשלנו? האם באמת אנו בבחינת עם עני בארץ ענייה, כפי שמספרים לנו השכם והערב נציגי הממשלה? האם לא היה מנוס מההידרדרות המוסרית ומהשחיתות שאחזו במדינה?". והתשובה: "ככל שסקרתי תחומים רבים יותר, הלכה וגברה בי ההכרה שהאשם הוא במשטר הפוליטי-חברתי-כלכלי ובאלה שכפו אותו עלינו".³³

והוא קרא לדברים בשמם: "במשטר ריכוזי סוציאליסטי", כתב בספרו המאוחר יותר 'סדום או חלם', "התלות של האזרח בשלטון היא כה גדולה, עד שקשה מאוד להביא לשינוי המשטר בשל עצם התלות".³⁴ זהר יוצא נגד עולם המושגים הסוציאליסטי

ומבהיר ש"במילון הסוציאליסטי נחשבת רווחיות (profit) למילה גסה... בעולם תחרותי מחייב עקרון הרווחיות כל בעל מפעל לדאוג לציוד מתאים, לחידוש מתמיד של הטכנולוגיה, לעובדים מאומנים... מכאן שנוצר קנה מידה אובייקטיבי לרמת השכר – אם כי יכול להיות ויכוח בין העובדים והמעביד, מה קנה המידה הקובע בדיוק – ונוצר קשר ברור בין פרוין לשכר".³⁵

זהו תופס את האדם כאגואיסט, לא בהכרח רציונלי³⁶ וגם לא שלם. תפיסת טבע-האדם השמרנית שלו ניכרת למשל בביקורתו החיובית על ספרו של הפסיכולוג חיים עומר 'המאבק באלימות ילדים: התנגדות לא אלימה'. תחת הכותרת המחייבת "המתירנות – לזו ההשקפה הליברלית" הוא חולק על התפיסה המערבית מיסודו של ג'ון דיואי שהילד הינו טוב מיסודו. "מסתבר שהיחס הננקט כלפי האלימות עומד בניגוד משווע למציאות, כפי שכל אדם ובמיוחד מחנך ופסיכולוג מכירים אותה, בניגוד מוחלט לממצאים של עשרות אם לא מאות מחקרים... התפשישה המעוותת של אלימות הילד, אין לראותה כעניין שולי בחברה, העומדת בפני בעיות קשות בהרבה, אלא היא נוגעת ללזו של השקפת העולם הליברלית: השקפת עולם הגורסת שהאדם הוא טוב מיסודו, וכל הקלקולים, כולל פשעים חמורים כרצח או אונס, הם תוצאה של השפעות שליליות כעוני, ניצול חברתי או פוליטי, חוסר חינוך... כלומר, יש כאן מאמץ רוחני וגלוי לראות את האדם כ'טוב' וחף מכל עוון, אבל נתון להשפעות סביבתיות רעות".³⁷

כך גם בהיבט הכלכלי. במאמרו משנת 1982 "הקפיטליזם החדש" כתב: "כמו יתר תכונותיו של האדם, כגון התקווה, הצורך בחברה, האגרסיה, יצר השלטון וניצול מעמדו לטובת עצמו – ניחן האדם בתכונה המשונה שהוא מוכן לעבוד ולהתאמץ יותר למען רווחתו ורווחת משפחתו מאשר למען החברה כולה. זו תכונה שאינה עומדת אולי במבחן הרציונליות, אך אין גם הוכחה נחרצת שהאדם הוא יצור רציונלי. מה שהכשיל את הסוציאליזם היא ההתעלמות מתכונות היסוד של בני האדם. כך צמחה בירוקרטיית ענק, נצלנית הדואגת לעצמה, וכך קרה שמי שרווחתם אינה תלויה בחריצותם ובהישגיהם בעבודה, פרוין עבודתם נמוך להפליא".³⁸

דברים אלה מתקשרים למכתב שפרסם זהר ביומן ההסתדרותי 'דבר' כתגובה למאמרו של יהודה גוטהלף, לשעבר העורך הראשי, שהאשימו בכך שהוא "יוקד משנאה לצור מחצבתו".³⁹ במכתבו עונה לו זהר שהוא רואה לעצמו חובה למנוע מקוראי העיתון טעות במה שנוגע ליחסו לצור מחצבתו: "הצורך להביא לשינוי המשטר שהסתאב, ולהחלפת השלטון שהתרחק מצור מחצבתו, מוכתב לדידי על ידי העקרונות שקלטתי בנעורי במשמר העמק, המצווים על דבקות בעבודה כערך חברתי וסלידה ממשטר בו הכול מותר ל'אנשי שלומנו'. איני מסוגל למצוא צידוקים למשטר שהרשה את היווצרותן של שכונות עוני מנוונות מחד, וחיי מותרות בוילות-פאר מאידך, משטר שחוסר המוסר שבו בולט לעין, והמביא את המדינה לאי יכולת לתפקד כראוי".⁴⁰

מבחינה זו, זהר הוא תלמידו של אליעזר ליבנה – מן האינטלקטואלים של מפא"י וממייסדי תנועת 'המשטר החדש' – שביטא גישה רפורמיסטית, אנטי-ממסדית, המעוגנת בעולמה של תנועת העבודה אך מדגישה גם את ערך החירות; כנראה לא לשווא היה מצוי מצע תנועה זו בארכיונו של זהר. ליבנה, המבוגר מזהר, שאל עוד ב-1956, בוויכוח רעיוני פנים-מפלגתי, "האם חירותו של אדם היא בלתי תלויה בצורת המשק? האיש הממוצע שאינו גיבור ואינו נמנה על מלאכי שרת חושש להשתמש בחופש הביטוי שלו וחופש הביקורת שלו אם עומד מולו כוח פוליטי-כלכלי תקיף השליט בארגונים המוניים, בגוש משקי רב-לחץ ובבירוקרטיה מסועפת. לשון אחרת: החירות מצריכה את פיזורו של הכוח הכלכלי, לחירות אנושית ולהוגנות אזרחית כאחד".⁴¹

ביטול מס ההכנסה היה למוטו המרכזי של תנועת עצמאות; שנייה לו הייתה הקריאה לביטול התלות הכלכלית בארה"ב.⁴² בחוברת שהכינה הוועדה הכלכלית של תנועת עצמאות – ככל הנראה בניצוחו של זהר – נכתב כי "מס הכנסה מכסה רק כ-18% מהוצאות הממשלה, אך לעומת זאת רב נזקו. הוא מביא לחוסר יעילות בכלכלה, הוא מפחית את התוצר הלאומי ומוריד את רמת החיים... פוגע ברצון להשקיע, גורם ליצירת הון שחור, לבריחת הון לחו"ל... גבייתו עולה למשק הון עתק, הוא מעודד צריכה לא רצונית, פוגע בחירויות הפרט, משליט אווירת טרור ונותן כוח אדיר בידי הפוליטיקאים... שכרו של מס הכנסה יוצא בהפסד המשק, החברה והפרט. הוא אינו דרוש כדי 'לקיים את המדינה', כפי ששוטפים את מוחנו מזה 35 שנה. הוא גם אינו דרוש לקיום הביטחון, כי הכספים לביטחון באים מחו"ל (סך המענקים, 'שנור', הלוואות וכו' שווה לתקציב הביטחון). מס הכנסה דרוש לפוליטיקאים כאמצעי שליטה והפחדה".⁴³

בכלל, המשק הריכוזי בישראל היה בעיני זהר כלי לגחמות השליטה והאפליה של השלטונות. "רשת התחבורה היא ארכאית", כתב ב'בצבת המשטר', "רשת התקשורת בלתי נסבלת, סידורי המכס של יבוא וייצוא כרוכים בבירוקרטיה בלתי נסבלת וכו', אולם הממשלה מוכנה לפצות את בעלי התעשייה על כך. היא נותנת סובסידיה". את ההיגיון לשיטה זו מצא בדברי עובד משרד האוצר, שהסביר מדוע לא בונים כביש לקריית-שמונה אלא נותנים לה סובסידיה: "טרם נערך החשבון מה כדאי יותר, אך ההבדל בין סובסידיה לכביש הוא בכך שעל כביש יכול לנסוע כל אחד וסובסידיה נותנים למי שרוצים לתת".⁴⁴

בהקשר זה ראוי לציין את ביקורת זהר על "חוק לעידוד השקעות הון" (1959). החוק יצר למעשה "מערכת כלכלית מקבילה לזו הקיימת, מערכת המעניקה זכויות והטבות ותנאים כה טובים למי שהוא 'מפעל מאושר' עד שלמעשה לא יכול לקום מפעל שאינו מאושר משום שאין לו שום סיכוי להתחרות במפעלים המאושרים, או בכלל להתקיים, על פי החוקים הקיימים בארץ בתחום המיסוי, האגרות, ההון, ריבית וכו'...

השלטון הגיע לכלל מסקנה שהמערכת הכלכלית הקיימת בארץ על פי חוק הארץ אינה מאפשרת הקמת מפעלים – ולכן יצר מערכת מקבילה, שכוונתה לעקוף את המערכת הכלכלית הרגילה. אולם המערכת החדשה אינה חלה על הכול אלא רק על כאלה ש'אושרו', כלומר על אלה שהוחלט להכלילם במסגרת המערכת החדשה ולתת להם ליהנות מהטבותיה".⁴⁵ ביטול מס ההכנסה נועד בין היתר לנטרל מצב זה: ליצור תשתית להתפתחות בתנאים שווים, בלי מפעלים 'מאושרים' כלומר מועדפים.

הקץ לפרוטקציה

בדיון עם עובדים סוציאליים ביטא השקפה שמרנית גם בתחום הרווחה. הוא הבהיר כי הוא "שואף למינימום התערבות ממסדית, ומינימום של תלות האדם בחברה".⁴⁶ חברת הסעד, כלומר מדינת הרווחה, במתכונתה הקיימת, מערערת את מה שבעיניו הוא ערכי היסוד החברתיים, העבודה והמשפחה, "והתוצאה כמובן תהיה הרס של חברת הסעד. חברת הסעד מחליפה את האחריות האישית ואת הרצון לעבוד".⁴⁷ כדוגמה לכך ציין את התמיכה הכלכלית בארצות הברית בנערות "כושיות" (כלשון המקובלת בתקופה) בנות 16–18 בתנאי שיש להן ילד, ומכאן, "אין זה כלל מפתיע שמאות אלפי נערות קיבלו את ההצעה הזאת".⁴⁸ זה מסביר מדוע בארה"ב "67% מכל המיסים שגובה הממשלה מוצאים על תשלומי העברה", ומכאן "לא לחינם מראים המחקרים שמספר המשפחות הכושיות שהלכו ונהרסו ונשארו בלי אב בארה"ב הלך וגדל באופן משמעותי מהיום שהדבר הזה נכנס לתוקפו".⁴⁹ הוא גם הצר על כי "בישראל וגם בחברות הסעד האחרות הולכת ונעלמת מסורת יהודית דווקא של מאות בשנים – העזרה ההדדית, הסעד הפרטי... כי אין בה צורך".

בגישתו של זהר לרווחה בולטת עליונותו של עיקרון היעילות על פני עקרונות אחרים. הדבר נובע קודם כול מגישתו כחוקר, שהיא בהכרח גישה אמפירית פוזיטיבית וכמותית. זהר הסתמך בין היתר על מחקריו של תומס סואל, שכבר קבע במאמר ש"ההילה המוסרית האופפת את מדיניות ההעדפה באה בחלקה מן האמונה שהן מסייעות לאלה שגורלם לא שפר עליהם. את המפסידים מן החלוקה-המחודשת הזו ממעטים מאוד להזכיר, ונראה שהנחת היסוד היא שאלה הם בני המזל. ההנחות הללו אינן נהנות מבסיס אמפירי, והנימוק האפריורי לאימוצן אינו משכנע".⁵⁰

זהר סבר שיש למזער ככל האפשר את מספר העובדים הסוציאליים. "לא בטוח שזה פופולרי להגיד זאת כאן", אמר בכנס של אגודת העובדים הסוציאליים, "אבל זאת היא דעתי. אנחנו מדברים על אחריות. אני רואה כמה עובדים שעוסקים בהיבטים השונים של האיש, משלמים שכר דירה בשביל הנצרך, משלמים ועושים בשבילו דברים רבים. אני אומר: לא. תנו לו את הכסף. הוא יעשה לבד. הוא יעשה לא טוב, לא יהיה לו, הוא יעשה טוב בחודש הבא".⁵¹

בתחום הבריאות, הקרוב לליבו, הציע זהר מתכונת משולבת, עם מעורבות מתונה של המדינה. מצע 'עצמאות' לבחירות 1981 קרא בין היתר ל"גביית דמי הביטוח על ידי הביטוח הלאומי הזקוק לצורך זה ל-40 גובים, במקום 1,500 שמעסיקות היום הקופות", לכך ש"בתי החולים הממשלתיים יעברו מהממשלה לחברות עצמאיות", ול"תשלום לרופאי המשפחה על פי מספר החולים הרשומים אצלם, על פי בחירת החולים".

קרוב לליבו באופן אחר היה תחום הדיור – המשיק לנושא המדיני והלאומי. סוגיית יישוב הארץ העסיקה את זוהר מאז נתן דעתו למחשבה ציבורית. הוא עמד על חשיבותו הביטחונית של "פיזור האוכלוסין", וכתב שהעובדה כי "80 אחוז מן האוכלוסייה חיה ברצועת חוף צרה בין עכו לאשקלון" עלולה "להביא בעת מלחמה את האוכלוסייה למצב של פגיעות מרבית". בייחוד הזכיר את הסכנה הטמונה בכך בעת במלחמה גרעינית.⁵² הוא הפליג וכתב כי "היעדר ריכוזי אוכלוסייה באזורים הקרובים לגבול מקשה על היערכות מהירה שמרתיעה בזמן מלחמה... לו הייתה ברמת הגולן עיר בת 50,000 נפש, ניתן היה לגייס עוד בלילה שלפני פרוץ המלחמה כוחות מספיקים לבלימה אפקטיבית, שהיו מצטיידים בנשק שאוחסן במקום".⁵³

קשיי הדיור בישראל היו בעיניו במידה רבה תוצר של הריכוזיות הכלכלית בישראל, הסוציאליזם והחקיקה המתיימרת להיות חברתית. הפסקת הבנייה לשכירות, כתב בצדק, הייתה מפירותיו של "חוק הגנת הדייר". האמרת מחירי הקרקע, כדי 20 עד 40 אחוז ממחיר בית בבנייה פרטית, הייתה לדעתו תוצאת הימנעותה של המדינה משיווק קרקעות. "קרקעות המדינה הן היום קרקעות הפוליטיקאים", כתב ב-1979 'במעריב'. "אין מוכרים לציבור – בין היתר 'כדי למנוע שערכים ישתלטו עליהן'. לו היו הקרקעות בגליל ובנגב בידיים פרטיות לא היה איש מעז לגעת בהן (וברור שגם לערבים זכות על חלק מהקרקעות). לו נמכרו הקרקעות בערכם הריאלי, גרעין 'שגב' ואחרים היו מזמן יושבים בגליל".⁵⁴

דברים תמוהים למדי כתב זהר באשר לערביי ישראל בהיבט הכלכלי. בביטאון התנועה למען ארץ ישראל השלמה 'זאת הארץ' כתב⁵⁵ ב-1976 כי יש אפליה חד-משמעית לטובת הערבים. "בשנה שעברה הייתה ההכנסה הממוצעת של משפחה ערבית 23,000 ל"י ושל יהודית 20,000 ל"י (לפי נתונים רשמיים. לדעתי ההבדל במציאות הוא גדול יותר). מצד שני, שילמו הערבים שבתוך הקו הירוק, שהם 14.5% מהאוכלוסייה, רק 1.5% ממס הכנסה שנגבה. הוא הדין בתחומים אחרים. בתשלומים למשפחות מרובות ילדים, ביטוח לאומי, סעד וכו' קיבלה האוכלוסייה הערבית מעל ומעבר למה שמגיע לה לפי גודלה ולפי מצבה הכלכלי. בתחום הבנייה: יהודים זקוקים לרישיון בנייה על קרקע שלהם (לא מדויק: הקרקע מסורה להם בחכירה. י"ב). ערבים בונים, ללא הפרעה, בכל מקום שהם רוצים, גם על קרקע שלא שייכת להם אישית, גם על קרקע ממשלתית (זהר מתעלם מכך שהיעדר תוכניות מתאר ליישובים ערביים הפך בנייה זאת לבלתי-חוקית. י"ב)".

הפתרונות שהציע במאמר זה אינם הולמים כלל את רוח הדברים שביטא זהר בעצם אותן שנים בפרסומים כנעניים. "ישראל היא מדינה יהודית", פתח, "ומגמת ממשלתה היא להגדיל את מספר התושבים היהודים במדינה וליישבם ברחבי הארץ, זאת מבלי לנשל את האוכלוסייה הערבית ומבלי לפגוע בה בכל הנוגע למעמדם כלפי המדינה וביחס המדינה אליהם. מקובל שכל אזרחי ישראל נשבעו אמונים למדינה. מי שנוקט בפעולות עוינות או מסית להן צפוי לעונשים קשים, כולל החרמת רכוש".⁵⁶ תחת הכותרת "הצעות ליישום פתרונות" כתב בסעיף הראשון: "יצירת משטר כלכלי וחברתי בארץ שיעורר יהודים לעלות ויורדים לחזור".

דברים אלה פשוט נוגדים את מה שכתב תחת השם "א. הדד" בקשר להגירה באסופה הכנענית 'מניצחון למפולת': "ברור לגמרי שאין בכוחה של הגירה יהודית לפתור את בעייתנו הדמוגרפית. לדעתנו יש לפתוח את שערי הארץ גם בפני שבדים, איטלקים, יוונים, ספרדים, ואחרים המבקשים לבוא, ללמוד עברית, לקשור את גורלם בגורלנו ולגדל את בניהם עם בנינו. לא נגרש מתנדבים כפי שקרה במלחמת ששת הימים... להגדלת אוכלוסיית הארץ וחיזוקה אנו דורשים: הגירה לפי צורכי הארץ על פי נתונים אישיים בלבד, בלי הבדל מוצא ועדה".⁵⁷

אכן, זהר כנעני כתב באופן שונה מזהר העוסק בהתיישבות ובדמוגרפיה. בנושא האחרון ראוי לציין את מאמרו משנת 1971 "מגמות דמוגרפיות בישראל" שכל כולו ספירה של יהודים לעומת מי שאינם יהודים.⁵⁸ בתו ענת זהר מעירה שאהב להתווכח עם הדמוגרף סרג'ו דה-לה-פרגולה על תחזיותיו של זהר. במאמר ב'זאת הארץ' אף הציע שיובטח "פרס כספי ממשי על ידי הסוכנות היהודית"⁵⁹ לילד השלישי, הרביעי והחמישי. המדובר בתוספת חדר או סכום השווה בערכו. בספר הכנעני, לעומת זאת, מנשבת רוח אחרת ביחס למשפחתיות היהודית: "הבעיה המרכזית בעניין הדת אינה הכפייה הדתית אלא אי שוויון האזרחים בפני החוק: יהודי רשאי (אם) רצונו בכך, להתחתן עם יהודייה, אך אסור לו להתחתן עם בת דת אחרת... איסור הנישואים בין קבוצות אזרחים של אותה ארץ תואם למשטר של ימי הביניים והוא מנוגד תכלית ניגוד לתפיסת הלאום המודרנית".⁶⁰

תסביך הבידוד שלנו

לקראת סיום ניגע בגישתו המזרח-תיכונית של זהר, הנותנת הקשר רחב לתפיסתו המדינית בדבר שלמות הארץ. הוא גרס שזיהוי המרחב המזרח-תיכוני כערבי אינו נכון. "הוויכוח במזרח התיכון אינו מסתכם במחלוקת טריטוריאלית", צוטט בימים שכן נהוג היה לחשוב, ב-1968. "הוא מהותי יותר. לערבים-מוסלמים יש השקפה חד-משמעית שהמזרח התיכון הוא ערבי ואין בו שום מקום לישות אחרת". לעומת זאת הוא מציג תפיסה המקובלת על הכנעניות הגורסת ש"המזרח התיכון בנוי אחרת. במזרח התיכון יש מיעוט ולא רוב ערבי. זאת בתנאי שמדברים על הגבולות הנכונים

של המזרח התיכון. המגרב לא שייך למזרח התיכון, ומעולם לא היה שייך לו. לוב לא שייכת למזרח התיכון. מצרים? אני בספק גדול. בבית הספר למדתי שהמזרח התיכון מתחיל בתעלת סואץ, כך שלמצרים אין בכלל מה לחפש במזרח התיכון. ואם זו המפה המצטיירת מן המזרח התיכון הרי לשום עם אין רוב – לא לטורקים, לאיראנים, לא לערבים. במזרח תיכון כזה, שבו אין כל רוב לערבים, הייתי יכול להבין גבולות שונים מאלה שישראל מבורכת בהם כיום", כלומר צרים מהגבולות שלאחר ששת הימים.

"אבל המציאות היא אחרת, לצערי הרב. המציאות מורה על אימפריאליזם ערבי. הפאן-ערביות לא מסכימה לחלוקה כזאת, לגבולות כאלו של המזרח התיכון. הפאן-ערביות גורסת שהמזרח התיכון הוא ערבי ויש להשמיד בו כל כוח שאינו ערבי. והראיה הכוללת – מה שקורה כיום בלבנון, ואם נחזור כמה שנים לאחור, נמצא ראיה נוספת בכל הקורה את הכורדים". ובסכמו הוא מסביר: "לא ייתכן ליצור מצב שפאן-ערבים ישלוט באזור ואנו נהיה מדינת חסות אמריקאית קטנה. כי זה מה שעתידי לקרות. לקראת זה מוביל ההסכם שנחתם בקמפ-דיוויד. ההסכם הזה – מעל לכל ומעבר לכל – נותן לסאדאת דריסת רגל ביהודה בשומרון ובעזה. הוא מתאים בדיוק להשקפה הערבית כלפי המזרח התיכון".⁶¹ מסירת סיני למצרים בחוזה השלום, ושאר ויתורים טריטוריאליים לישויות ערביות, היו בעיניו, אם כן, צעד נוסף להשתלטות הערבית על אזור שאינו ערבי.

נייר עמדה שכתב תחת הכותרת "הוועד לשיתוף פעולה בין עמי האזור מול השתלטות ערבית"⁶² קורא לקוראיו להצטרף לוועד זה. הוא מחשב ומוצא שהערבים הם פחות משליש תושבי האזור – ומצר על כך שישראל אינה נוהגת בהתאם אלא קיבלה למעשה את הגישה הערבית המציגה את המזרח התיכון כערבי. הוועד המוקם מבקש לשנות דימוי זה, ואף "לחתור לשיתוף פעולה פעיל וקבוע של עמי האזור הלא-ערבים ושל אותם הערבים שישורו מאידיאולוגיות ההשתלטות על אחרים; לחתור לזכות עצמאות לכל עמי האזור שאינם שואפים להשתלט על שכניהם; להשיג תמיכה והכרה בינלאומיים לרעיונותינו". בסוף המסמך נרשמה הערה מעניינת: "מצורף כאן מכתבו של מונסיניור אגוסטין, חרפוש [כנראה חורפיש], ראש העדה המרונית ונציג הבישוף המרוני בישראל, אל ראש ממשלת ישראל. מכתב זה מדגים באקטואליות מכאיבה את הנאמר בפנייתו זו". המכתב עצמו חסר בארכיון של זהר.

בסוגיית לבנון התבטא הדבר בהזדהות עם הנוצרים המרונים, העדה הגדולה ביותר במדינה זו בשנים ההן. סמוך לאחר מבצע ליטני, ביולי 1978, חתם עם אהרן אמיר הכנעני (שעסק רבות בסוגיית לבנון) ואחרים על מודעה שכותרתה הייתה "השמדת עם מבוצעת כעת בלבנון והעולם עומד מנגד". נכתב בה ש"התקופות הסורית מאיימת לא רק על בעלי בריתנו הנוצרים, אלא גם על ביטחוננו. אנו קוראים לממשלת ישראל לממש את המחויבות לנוצרים הלבנונים ולהפעיל את צה"ל מיד כדי להפסיק את הטבח".⁶³

תנועת עצמאות תמכה ביציאה למלחמת שלום הגליל ב-1982 וגם הציעה במסיבת עיתונאים ב-18 ביוני, בשבוע השני למלחמה, דרך למימונה, ששיקפה את תפיסתה הכלכלית: "א. מכירת חברות ממשלתיות, כגון כימיקלים לישראל, פז, צים, בתי הזיקוק וכו'. ב. מכירת רכוש ממשלתי כגון הרכבת, שרותי הטלקס וכו'. ג. מכירת דירות עמידר – כיום ברשות עמידר כ-150,000 דירות. ד. מכירת קרקעות".

בשבוע השלישי למלחמה פרסם זהר במעריב מאמר בכותרת "לבנון חופשית – כיצד?".⁶⁴ מעבר לציון עובדות ידועות על העזרה הישראלית לנוצרים מקשה זהר מדוע לא התערבה ישראל כבר קודם כשנדרשה עזרתה. "ייתכן שלו הינו עושים זאת קודם, בשעה שהנוצרים היו חזקים יותר ושלטו על שטח גדול יותר, היינו חוסכים הרבה יותר סבל וקורבנות מתושבי הלבנון ובוודאי גם מעצמנו". מנעו זאת, לדבריו, "תסביך הבידוד שלנו, והאמונה שלא יכול להיות גוף ארצות שכנות שהאינטרסים שלו עולים בקנה אחד עם שלנו". במבצע הנוכחי טמונים אפוא סיכויים יקרים: "מדינה עצמאית לבנונית, שתהיה בקשרים הדוקים עם ישראל, חשיבותה לא תסולא בפז מבחינה מעשית ומבחינת תדמיתנו בעולם".

אך דווקא המשך הדברים הפרגמטיים הוא החשוב והמפתיע: "החייאת לבנון במובנה של 'לבנון הגדולה', בגבולות שהתוו הצרפתים, עשויה ליצור שוב מדינה בעלת אוכלוסייה מפוצלת, ללא מרכז כוח מוגדר, ומכאן שיש לשאוף לגבולות מצומצמים יותר, הקרובים לאלה של לבנון האוטונומית מלפני 1920. ייתכן שרצוי יותר להניח את חלקה המזרחי של לבנון בשליטה סורית ובכך להבטיח שהחלקים האחרים לא רק יהיו בשליטת הנוצרים, אלא שאוכלוסייתם תזדהה עם המדינה".

במלאת חודש למלחמה הדגיש במאמר שכותרתו "מטרות רצויות" את ההיבט המדיני של יעדי המלחמה. "אם כדאי לצאת למלחמה, הרי זה לא כדי להסתבך במלחמת התשה ממושכת 40 ק"מ צפונית לאצבע הגליל או להזמין צבא של מדינות בעלות אינטרסים משלהן לחצות בינינו לבין הקטיושות. ומה אם מחר יהיו לטרוריסטים של אש"ף כלים בעלי טווח של 60 ק"מ? הרחקת המחבלים מלבנון וחווה שלום עם לבנון – יש להם להבטיח שלום של ממש. ואם יתברר שממשלת לבנון שתקום לא תוכל להיות בשלב ראשון בלתי תלויה, ותיאלץ להישען על סוריה או עלינו – מוטב עלינו".⁶⁵

*

עזרה זהר האריך ימים, לימד עוד שנים במכללה באריאל, עמד בראש חוג הפרופסורים לחוסן מדיני וכלכלי, ונפטר בשנת 2014 והוא כבן 93. הסוגיה הלבנונית, שהביאה אותנו אל סיומה של סקירתנו אך כמובן לא הייתה האחרונה שעסק בה, ממחישה היטב את המזיגה המיוחדת שהתקיימה ברופא-החוקר-המדינאי הזה. היא דוגמה לתפיסה

לאומית העולה בקנה אחד עם אחוות עמים אזורית ועם חשיבה רב-מערכתית; לריאליזם צבאי-מדיני מפוכח המלווה חזון אידיאליסטי. יהיו אולי שיראו בכך מפתח לשמץ מן הסתירה שבמזיגה בין כנעניות לחברות במזכירות גוש אמונים.

על אותה דרך התחבר אצל זהר אתוס ההגשמה והשוויון של תנועת העבודה, שגדל עליו בקיבוץ, בתנועה ובפלמ"ח, עם השפעה ממשנת ז'בוטינסקי, עם תפיסה שמרנית של טבע האדם, ועם תפיסה כלכלית ימנית מובהקת של חופש, צמיחה ושגשוג. הנער שגדל על חזון המדינה העברית בהקשר חלוצי-סוציאליסטי הבחין עם השנים בחריקות שיצר מימושו של השידוך. הוא ראה כיצד המחנק הבירוקרטי שאפשר הסוציאליזם יצר אי-שוויון וזכויות יתר למועדפים, וכך חתר תחת ערכי השוויון והציונות של תנועת העבודה עצמה.

כל זה אינו אומר בהכרח שלא היו סתירות בהגותו של עזרה זהר. הוא ודאי היה אדם מורכב, ותפיסותיו עברו שינויים משך השנים. אך ודאי גם שהונע מאמת בסיסית וחתר למען הטוב הכללי של החברה והמדינה שחי בהן.

17. שם, עמ' 61.	1. שנת לידתו שונתה ברישומים ל-1922, כנראה בניסיון להוויל את כרטיסי הנסיעה שלו לארץ. כך מספר זהר בספרו חי, שפרסם בהוצאה עצמית בשנת 2003 במלאת לו 82 שנה (עמ' 12).
18. שם, עמ' 68-69.	2. שם, עמ' 5.
19. יהושע פורת, שלח ועט בידו: סיפור חייו של אוריאל שלח (יונתן רטוש), תל-אביב: מחברות לספרות, 1989, עמ' 334.	3. שם, עמ' 13.
20. ח. הדר, "מה הם רוצים", בתוך יונתן רטוש (עורך), מניצחון למפולת: מאסף אלף, תל-אביב: הדר, 1967, עמ' 98.	4. שם, עמ' 17.
21. שם, עמ' 34.	5. שם, עמ' 23-24.
22. חי, עמ' 62.	6. שם, שם.
23. שם.	7. שם, עמ' 25.
24. שם, עמ' 62.	8. שם.
25. זהר השתמש בטענה זו במכתבו הפומבי ליעקב חזן. במכתב הזכיר לחזן שלאחר פרסום החלטת ועדת פיל על החלוקה ניגשו אליו הוא ו"קבוצת נערים ונערות" במשמר-העמק, ולשאלתם על ההחלטה ענה חזן "שהקיבוץ הארצי השומר הצעיר הוא הגוף הפוליטי היחיד בארץ ישראל שהנהגתו שללה פה אחד את תכנית החלוקה ושעלינו להתיישב בארץ כולה". זהר המשיך וכתב, "אותנו חנכו על הסיסמה 'התיישבות יהודית בארץ ישראל וסביבותיה'". עזרה זהר, "מכתב גלוי לי. חזן", מעריב, 21.12.1975.	9. שם.
26. עזרת עם, ירושלים, 10.10.1974. ארכיונו של זהר.	10. שם, עמ' 39.
27. על ספרו של דוריאל הביטחון הלאומי של ישראל כתב זהר מאמר אוהד בכותרת "גישה בלתי שגרתית". ידיעות אחרונות, 30.5.1975.	11. המידע מבוסס על כתבתו של שלמה נקדימון "עם לוחם' תכנן להכריז על הקמת המדינה ב-1943", ידיעות אחרונות, 29.3.72.
	12. חי, עמ' 39.
	13. מנתנו ענת למדתי שמחלה חשוכת מרפא זו פגעה בעדות המזרח. זהר שמר על קשרים הדוקים עם בני משפחות החולים.
	14. חי, עמ' 58.
	15. שם, עמ' 59.
	16. שם, שם.

28. **ישראל חדשה**, נובמבר 1975.
29. אברהם תירוש, "פרופ' זוהר מציע 'רשימה לשינוי שיטת הבחירות'", **מעריב**, 17.11.1976.
30. "דאיון עם פרופ' עזרא זוהר מתנועת שלומציון", **מידע**, בית ספר תיכון מקיף יהוד, סוף מחצית א' תשל"ז, עמ' 30-31.
31. **מעריב**, 23.11.1979, עמ' 22, וכן בעיתונים נוספים.
32. עזרה זוהר, **בצבת המשטר, או: מדוע אף אחד לא קם, ירושלים: שקמונה**, 1974. גלגול מקיף יותר של ספר זה הוא **סדום או חלם** (תל-אביב: דביר, 1987), המוסיף לסיפור הקשר היסטורי, פוליטי ומוסדי רחב.
33. זוהר, **בצבת המשטר**, עמ' 7.
34. זוהר, **סדום או חלם**, עמ' 332.
35. שם, עמ' 324.
36. ולכן לא היה ליברטריאני אובייקטיביסט, וגם לא ליברל רציונליסט.
37. עזרה זוהר, "המתירנות – לוו ההשקפה הליברלית", **נתיב**, 91 (מארס 2003), עמ' 93-94.
38. 28.5.1982 (העיתון לא אותר בחיפוש).
39. יהודה גוטהלף, "החוטאים (הנמושות) והמחטיאים", **דבר**, 14.5.1976, עמ' 12.
40. עזרה זוהר, "כבוד ולא שנאה" (מכתב למערכת), **דבר**, 31.5.1976, עמ' 12.
41. אליעזר ליבנה, "הערות בוויכוח סוציאליסטי", דברים בחוג הרעיוני המרכזי של מפא"י בבית ברל, 21.7.1956. תנועת המשטר החדש של ליבנה הטרימה במידה רבה את תנועת עצמאות, אך גישתה הקפיטליסטית הייתה מתונה יותר.
42. גם על סוגיה זו הרבה זוהר לכתוב. אחד מספריו עוסק בה: **פילגש במזרח התיכון** (תל-אביב: דביר, תשנ"ד). בגיליון מיוחד של כתב העת **נתיב** ובו הצעות לסדר יומו של ראש הממשלה החדש נתניהו, ביולי 1996, מאמרו של זוהר הוקדש לשאלה שבכותרתו "היש תועלת בסיוע האמריקאי לישראל?".
43. על החוברת, **לבטל את מס הכנסה?**, אין מצוינת שנת הוצאה. נראה שהיא הופיעה ב-1983 לקראת מערכת הבחירות לכנסת ה-11. הציטוט מעמ' 11.
44. זוהר, **בצבת המשטר**, עמ' 82.
45. שם, עמ' 86.
46. "שירותים חברתיים תחליף ללקיחת אחריות ע"י מקבלי השירות", דיון מיום 23.3.1982, עמ' ב' 4.
47. שם, עמ' א' 7.
48. שם, א' 9.
49. שם.
50. תומס סואל, "אפליה מתקנת: אסון בקנה מידה עולמי", מאנגלית: צור ארליך, מידה, 7.5.2015.
51. "שירותים חברתיים", א' 9.
52. זוהר, **סדום או חלם**, עמ' 18. זוהר הרבה לכתוב בסוגיית ההתיישבות ברחבי הארץ. ראו למשל מאמרו "ההתיישבות היהודית ביהודה ובשומרון", **נתיב**, 47, נובמבר 1995.
53. זוהר, **סדום או חלם**, עמ' 18.
54. עזרה זוהר, "לקראת מלחמת העצמאות", **מעריב**, 27.4.1979, עמ' 18. דברים דומים כתובים במצעה המפורט והאופרטיבי של 'עצמאות' לבחירות 1981.
55. עזרה זוהר, "הערבים בארץ ישראל", **זאת הארץ**, 3.9.1976.
56. תפיסה זו דווקא עולה בקנה אחד עם התפיסה הכנענית שלאחר מלחמת ששת הימים כפי שביטא אותה יונתן רטוש.
57. ח. הדד, "מי אתם – הכנענים?", בתוך **מניצחון למפולת**, עמ' 33.
58. סא"ל עזרה זוהר, "מגמות דמוגרפיות בישראל", **מערכות**, 217-218, ספטמבר 1971.
59. שעצם קיומה לא היה מקובל על הכנענים מאז הקמת המדינה.
60. ח. הדד, "המשטר עומד על אפליות: זכויות האזרח בישראל – פרק מימי הביניים", **מניצחון למפולת עמ'** 187, 186.
61. דודו אורן, "שעת האמת", **מוסף הארץ**, 29.9.1978.
62. ללא ציון תאריך.
63. מודעה מיום 7.7.1978. כנראה בהארץ.
64. **מעריב**, 23.6.1982.
65. **מעריב**, 6.7.1982.